

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΑΠΑΖΑΡΚΑΔΑΣ

Δύο τιμητικές επιγραφές υπέρ ρωμαίων αξιωματούχων
από την Αθήνα

ΠΛ 2022. Τριταϊνωτό ενεπίγραφο επιστύλιο από λευκό («πεντελικό») μάρμαρο, θραυσμένο στην αριστερή πλευρά. Η άνω πλευρά έχει λαξευθεί σε ύψος 0,03-0,05 μ. περίπου, ενώ σε β' χρήση φαίνεται να έχει λαξευθεί και η πίσω όψη. Επιφάνεια διαβρωμένη με ιζήματα και ασβεστοκονίαμα. Ανακαλύφθηκε τον Μάρτιο του 2001 στο ακίνητο της οδού Ποικίλης 6 (ιδιοκτησίας Υπουργείου Πολιτισμού), στην Πλάκα· σήμερα φυλάσσεται στην αποθήκη αρχαιοτήτων της Α' Ε.Π.Κ.Α. στην οδό Άρεως. Εικ. 1.

Διαστάσεις: ύψ. 0,29 μ., μήκ. (μέγ.) 1,47 μ., πάχ. 0,19 μ.

Ύψ. γραμμ. 0,055 (Ο)-0,060 μ.

1ος αι. μ.Χ.- αρχές 2ου αι. μ.Χ.

[- - - εὐ]εργέτην vac.?

[- - - -]ον Ροῦφον τὸν ἔαυ[τῶν? - - -]

[- - - -]οις vac.

1 Τα γράμματα σώζονται κατά τα 2/3 περίπου του αρχικού ύψους τους. Παρά την έντονη διάβρωση του λίθου, ο χώρος αμέσως μετά το Ν φαίνεται ότι είχε αφεθεί κενός. || **2** Διακρίνεται μικρό τμήμα του υπεστιγμένου Ο· του υπεστιγμένου Υ λείπει η κάθετος. || **3** Σώζεται μόνο το δεξιό τμήμα του Ο.

Αν και το μνημείο θα ήταν αρχικώς μεγάλο, η πολύ μέτρια κατάσταση διατήρησής του δυσχεραίνει την ιστορική του αποτίμηση. Τριταϊνωτά ενεπίγραφα επιστύλια συναντούμε ήδη στα χρόνια του Αυγούστου -λ.χ. στο πρόστυλο του Ασκληπιείου της νότιας κλιτύος της Ακρόπολης (*IG II² 3120*)¹- και εξακολουθούν να εμφανίζονται σποραδικά καθόλην την

Για την άδεια δημοσίευσης των δύο επιγραφών είμαι ευγνώμων στον αρχαιολόγο της Α' Ε.Π.Κ.Α. κ. Δ. Σούρλα, και στους πρώην διευθυντές της ίδιας Εφορείας κ. Άλκηστη Σπετσιέρη - Χωρέμη και κ. Αλέξανδρο Μάντη. Τον φίλο Δημήτρη Σούρλα ευχαριστώ επίσης για την βοήθεια που προσέφερε σε θέματα αρχαιολογίας των ρωμαϊκών Αθηνών και άλλα πλείστα παρεμφερή ζητήματα. Τέλος για τις πολύτιμες επιγραφικές και υφολογικές συμβουλές τους είμαι ευγνώμων στις εκδότριες του *Γραμματείου* κκ. Ανδρονίκη Μακρή και Γεωργία Μαλούχου και κυρίως στους καθηγητές Ηλία Καπετανόπουλο και Ron Stroud.

1. Βλ. Paola Baldassarri, *ΣΕΒΑΣΤΩΙ ΣΩΤΗΡΙ. Edilizia monumentale ad Atene durante il Saeculum Augustum*, Roma 1998, 68-71. Τριταϊνωτό είναι, ως γνωστόν, και το περίπου σύγχρονο επιστύλιο του ναού της Ρώμης και του Αυγούστου (βλ. J. Travlos, *Pictorial Dictionary of Athens*, London 1971, 494-497, και πιο αναλυτικά Baldassarri, *ό.π.*, 45-63), αλλά το οικοδόμημα είναι κυκλικό και η αναθηματική επιγραφή (*IG II² 3173*) καταλαμβάνει 5 στίχους. Τέλος, των αρχών του 1ου μ.Χ. αιώνα είναι, σύμφωνα

διάρκεια του 1ου μεταχριστιανικού αιώνα.² Το επιστόλιο από το ιερό της *Άγριππίνας* στην Ελευσίνα είναι ένα παρόμοιο παράδειγμα, αν και διαφέρει σε κάποιες σημαντικές λεπτομέρειες από το ΠΑ 2022.³ Περισσότερες ομοιότητες παρουσιάζει η ανάθεση της ιέρειας Κλεοῦς IG Π² 4720, από την Ελευσίνα επίσης, που τοποθετείται στους χρόνους ανάμεσα στο 25 και 65 μ.Χ.⁴ Όπως είναι φυσικό, λόγω κόστους ανάλογα αναθήματα ή τιμητικά μνημεία ανεγέρθηκαν ελάχιστα συγκρινόμενα προς ενεπίγραφες βάσεις αγαλμάτων ή ερμές.⁵ Η ανέγερσή τους μπορεί βάσιμα να αποδοθεί σε πλούσιους πάτρωνες ή στα πολιτειακά σώματα της Αθήνας.

Η προτεινόμενη χρονολόγηση στηρίζεται στην ως άνω τυπολογική ανάλυση του μνημείου και στον τύπο των γραμμάτων με τους χαρακτηριστικούς ακρ εμόνες.⁶ Το αρκετά διαδεδομένο εξελληνισμένο *cognomen* *Ροῦφος* φαίνεται να μην επιτρέπει ασφαλή προσωπογραφική ταύτιση. Δύο περιπτώσεις ωστόσο χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης.

Η πρώτη είναι αυτή του ανθύπατου *Μετειλίου Ρούφου*, η δράση του οποίου στην Αθήνα είναι ε μμέσως γνωστή από τιμητικές επιγραφές υπέρ του πατρός του *Μετειλίου* και της συζύγου του *Πομπωνίας* αντιστοίχως.⁷ Ο συγκεκριμένος *Ροῦφος* συνήθως θεωρείται ότι διετέλεσε *proconsul* της Αχαΐας προς το τέλος της βασιλείας του Αυγούστου αν και προσφάτως διατυπώθηκε η υπόθεση ότι η ανάθεση IG Π² 4238 πρέπει να χρονολογηθεί στα

με τον Kirchner ad loc., το ενεπίγραφο επιστόλιο IG Π² 3921 ([ή βου]λή ή ἐξ Ἄρειου Πάγου | [καὶ ὁ] δῆμος Νικόδημον | [...κ]λέους Φλυέα) το οποίο βρέθηκε στην οικία Λουΐζης Ψωμά, στην βόρεια κλιτύ της Ακροπόλεως και μάλλον προέρχεται από το υστερορωμαϊκό τείχος· βλ. *Ἀρχεῖον τῶν Μνημείων τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς* 3, Ἀθήναι 1998, Μέρος Β'. «Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι» 1851-1855, «Πρακτικὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθεῖου ἐπιτροπῆς» (1853), «Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαί» (1860). Εὐρετήριο συνταχθὲν ὑπὸ Οὐρανίας Βιζυηνοῦ, 294, καὶ πρβλ. 249-250, καὶ 276 (την συγκεκριμένη βιβλιογραφικὴ παραπομπὴ οφείλω στὴν φίλη Γεωργία Μαλούχου).

2. Το πλέον ὕστερο παράδειγμα φαίνεται να εἶναι τὸ ενεπίγραφο ἰωνικὸ επιστόλιο ἀνάθεσης τῆς *Πλατείας* (ὁδοῦ) ἀπὸ τὸν δῆμο τῶν Ἀθηναίων (βλ. τὴν *editio princeps* τοῦ T. L. Shear Jr., *The Athenian Agora: Excavations of 1972*, *Hesperia* 42 (1973) 389-390, ὁ ὁποῖος καὶ χρονολογεῖ τὸ μνημεῖο στὶς ἀρχὲς τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνα), τὸ ὁποῖο διαφέρει ὡστόσο ἀρκετὰ τόσο τυπολογικὰ ὅσο καὶ μορφολογικὰ ἀπὸ τὸ ἐδῶ δημοσιευόμενον μνημεῖο.

3. Βλ. K. Clinton, *Eleusis and the Romans. Late Republic to Marcus Aurelius*, στο (eds.) M. C. Hoff – S. I. Rotroff, *The Romanization of Athens. Proceedings of an International Conference held at Lincoln, Nebraska (April 1996)*, Oxford 1997, 170-171, εἰκ. 2 (*SEG* 47, 221). Το κείμενο δημοσιεύεται πλέον στο *corpus* τῶν ελευσινιακῶν ἐπιγραφῶν τοῦ K. Clinton, *Eleusis – The Inscriptions on Stone. Documents of the Sanctuary of the Two Goddesses and Public Documents of the Deme. Vol. IA: Text & Vol. IB: Plates*, Athens 2005, ἀρ. 354, πίν. 165, ὅπου χρονολογεῖται στὴν 6η δεκαετία τοῦ 1ου αἰῶνα μ.Χ.

4. Βλ. τὴν πρόσφατη ἐπαναδημοσίευση ἀπὸ τὸν Clinton 2005, ὁ.π. (σημ. 3), ἀρ. 341, πίν. 160.

5. Ο κατὰλογος, λ.χ., δημοσίων ἀναθέσεων αυτοκρατορικῶν χρόνων ποὺ εἶχε συντάξει ὁ D. J. Geagan, *The Athenian Constitution after Sulla*, *Hesperia* Suppl. 12 (1967) 140-159, περιεῖχε μόνο τρία παραδείγματα ενεπίγραφων επιστυλίων σε σύνολο ἑκατοντάδων.

6. Τα γράμματα εἶναι ὅμοια ἀλλὰ καὶ κάπως πιο ἐξελιγμένα ἀπὸ αὐτὰ τῆς προαναφερθείσης ἰδρυτικῆς ἐπιγραφῆς IG Π² 3120 (βλ. σημ. 1). Σημαντικὸ θεωρῶ τὸ γεγονός ὅτι τὸ Φ δὲν εἶναι ραδινὸ, με τὴν κάθετο ἐκτεταμένη, ὅπως συμβαίνει ἀπὸ τὸν 2ο μεταχριστιανικὸ αἰῶνα καὶ μετὰ.

7. IG Π² 4152: [ή βουλή καὶ ὁ δῆ]μος | [- - - Μετ]εῖλιον | [Μετειλίου Ρ]ούφου | [ἀνθυπάτου] πατέρα· πρβλ. G. C. R. Schmalz, *Augustan and Julio-Claudian Athens, Mnemosyne* Suppl. 302 (2009) 179, ἀρ. 227, ὁ ὁποῖος ὡστόσο λανθασμένα ἀποκαλεῖ τὸν τιμώμενον υἱὸ τοῦ ἀνθύπατου· IG Π² 4238: [ὁ δῆ]μο[ς] | Π]ομπων[ίαν] | Μετειλίου Ρούφ[ου ἀ]νθυπά[του] | γυναῖκ[α]· οφείλω τὴν συγκεκριμένη ὑπόδειξη προσωπογραφικοῦ συσχετισμοῦ στὸν καθηγητὴ Ἡλία Καπετανόπουλο.

χρόνια του Κλαυδίου.⁸ Σε κάθε περίπτωση η συμπλήρωση [Μετείλι]ον Ρούφον στον στ. 2 είναι τόσο επιγραφικώς όσο και ιστορικώς δυνατή.

Ο δεύτερος Ρούφος που απήλαυσε ιδιαιτέρων τιμών στη Ρωμαϊκή Αθήνα και πρέπει ως εκ τούτου να αναφερθεί στο σημείο αυτό είναι ο καταγόμενος από την μακρινή Tolosa (σημερινή Τουλουζε) Κόιντος Τρεβέλλιος Ρούφος Λαμπρεύς. Πολιτογραφημένος Αθηναίος, επώνυμος άρχων το 91/2 μ.Χ., και κάτοχος πολλών ακόμη αξιωμάτων, ο Quintus Trebellius Rufus, όπως ήταν το όνομά του στην λατινική, τιμήθηκε σε τρεις τουλάχιστον περιπτώσεις από τον δήμο και τη βουλή των Αθηναίων καθώς και από τον Άρειο Πάγο.⁹ Η ταύτιση του Ρούφου της νέας επιγραφής με τον ως άνω συνονόματο μπορεί να σταθεί επιγραφικώς, αν και δεν μπορεί να επαληθευθεί. Σημειώνουμε πάντως ότι σύμφωνα με τρεις επιγραφικές μαρτυρίες οι Αθηναίοι είχαν αναλάβει να τιμήσουν δαυτώς τον Ρούφον διά ανάθεσως ανδριάντων και εικόνων εν παντί ναῶ καὶ ἐπισήμῳ τῆς πόλεως τόπω.¹⁰

Στο τέλος του 2ου στίχου ίσως να πρέπει να συμπληρωθεί όχι η αιτιατική [εὐεργέτην], αλλά κάποιος άλλος τίτλος ή και αξίωμα, λ.χ. τὸν ἑαυ[τῶν] ἄρχοντα.¹¹ Πάντως και στις δύο περιπτώσεις προβληματίζει η ακριβής σύνδεση των συνεχόμενων αιτιατικών των δύο πρώτων στίχων: μήπως τελικώς είτε οι τιμώντες είτε οι τιμώμενοι ήταν τουλάχιστον δύο; Στην τελευταία περίπτωση ο άγνωστος εὐεργέτης του 1ου στίχου θα μπορούσε να είναι ο πατέρας του ανθύπατου, όπως στην IG II² 4152, ή εναλλακτικώς, εφόσον δεχθούμε ταύτιση του Ρούφου με τον εκ Γαλατίας ρωμαίο αξιωματούχο, ο δεύτερος τιμώμενος θα μπορούσε να είναι ο υιός του Τρεβέλλιος Ρούφος Μάξιμος, ο οποίος αναφέρεται στην προαναφερθείσα τιμητική βάση Agora 18, H398, πιθανώς ως αποδέκτης τιμών εκ μέρους των Αθηναίων.¹² Αβέβαιος είναι επίσης ο γραμματικός τύπος της αυτοπαθούς αντωνυμίας του 2ου στίχου και δεν πρέπει να αποκλειστούν οι συμπληρώσεις ἑαυ[τοῦ] - - -] ή ἑαυ[τῆς] - - -].¹³ Στον 3ο στίχο η κατάληξη δοτικής πληθυντικού κάνει ελκυστική τη συμπλήρωση [θε]οῖς.¹⁴ Τέλος

8. Βλ. G. C. R. Schmalz, ό.π. (σημ. 7) 206 αρ. 270, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

9. Βλ. την διεξοδική μελέτη του D. Fishwick, Our First High Priest: A Gallic Knight at Athens, *Epigraphica* 60 (1998) 83-112, και την σύνοψη της σταδιοδρομίας του Rufus από τον S. G. Byrne, *Roman Citizens of Athens, Studia Hellenistica* 40, Leuven 2003, 453-454.

10. IG II² 4193a και 4193b· D. J. Geagan, *Agora XVIII: Inscriptions: The Dedicatory Monuments*, Princeton 2011, 216-219, H398 (editio princeps από τον J. H. Oliver, *Greek Inscriptions, Hesperia* 10 (1941) 72-77, αρ. 32).

11. Πρβλ. λ.χ. IG II² 3672: οἱ συνάρχοντες | αἰτησάμενοι παρὰ τῆς | ἐξ Ἀρείου πάγου βουλῆ[ς] | τὸν [ἐ]αυτῶν ἄρχοντ[α] | ἀνέθεσαν. Φυσικά σε ιδιωτικά αναθήματα συναντούμε άλλους συνδυασμούς, όπως τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα, τὸν ἑαυτοῦ πατέρα κ.τ.ο. Θεωρώ ωστόσο ότι η μορφή και το μέγεθος του μνημείου καθώς και τα σωζόμενα του πρώτου στίχου υποδηλώνουν τον δημόσιο χαρακτήρα του.

12. Πρβλ. το σχόλιο των J. και L. Robert, *Bull. Épigra.* 1944, 82: “. . . les Athéniens honoraient aussi sa femme (ou sa fille). . . et son fils”.

13. Πρβλ. IG II² 3428 (ὁ δήμος | βασιλέα Ἀριοβαρζάνην Εὐσεβῆ Φιλορρωμαῖον τὸν ἐκ βασιλέως Ἀριοβαρζάνου Φιλοπάτορος καὶ βασιλίσσης Ἀθηναΐδος Φιλοστόργου τὸν ἑαυτοῦ εὐεργέτην ἀνέθηκεν) και IG II² 3692.6-9 (... ή πόλις | σύνπασα τὸν ἑαυτῆς | εὐεργέτην τειμῶσα | ἀνέστησεν) αντιστοίχως.

14. Πρβλ. το ανάθημα του 1ου μεταχριστιανικού αιώνα από την Τανάγρα IG VII 570: ή βουλή και ὁ δήμ[ος] Μᾶρκον Κοκκ[ή]ιον | Νέροα, τὸν ἑαυτῶν κτίστην και εὐεργέτην και σωτήρα, θεοῖς. Στην περιοχή της Αθήνας σημειώνουμε την IG II² 3618 (2ος αι. μ.Χ), στ. 7-10: [εἰκόν] ἀ]νέθηκε λαίνην Φιλῆ|μονος | [πόλις στρ]ατηγοῦ τήνδε ἰᾶρ|χοντος θεοῖς. Των αυτοκρατορικών χρόνων είναι και η ανάθεση IG II² 5019: ἐπη|κόοις | [θ]εοῖς.

αδυνατώ να αποφανθώ αν το νέο επιστύλιο ανήκε σε ναό, ναϊσκόσχημο κτίσμα, ή στοά. Λόγω μεγέθους δεν θα μεταφέρθηκε στο σημείο εύρεσης από πολύ μακριά.

Εικ. 1: ΠΛ 2022 (φωτογραφία της Ε. Μπαρδάνη, Α΄ Ε.Π.Κ.Α.)

ΠΛ 2001: Τμήμα ενεπίγραφου βάθρου από λευκό μάρμαρο, σπασμένο πανταχόθεν πλην της αριστερής πλευράς. Αποτοιχίστηκε από νεότερο τοίχο του ακινήτου ιδιοκτησίας Λύρα, στην γωνία των οδών Ταξιαρχών και Δεξίππου στην Πλάκα· συγκεκριμένα βρέθηκε το 2001 κατά τη διάρκεια σωστικής έρευνας. Σήμερα είναι τοποθετημένο εμπροσθεν της αποθήκης φύλαξης αρχαιοτήτων της Α΄ Ε.Π.Κ.Α. στην οδό Άρεως. Εικ. 2.

Διαστάσεις: ύψ. (μέγ.) 0,38 μ., πλάτ. (μέγ.) 0,445 μ., πάχ. (μέγ.) 0,36 μ.
Ύψ. γραμμ. 0,030-0,035 μ.

138-161 μ.Χ.

 [- - - ^{c. 10} - - - -]Κ[- - - - -]
 [..³⁻⁴..λε]γιῶνος Ἰ[- ^{c. 7-8} - -]
 ἐπίτροπον θεο[ῦ Ἄδρια]-
 4 νοῦ, ἐπίτροπον α[ὔτοκρά]-
 τορος Ἄντωνίνου [Σεβα]-
 στοῦ Εὐσεβοῦς *vacat*?
vacat

2 Σώζεται το κάτω ήμισυ της καθέτου του υπόστικτου Γ. Το τελευταίο γράμμα, είτε ώτα είτε κάππα, είναι αριθμητικό. || **3** Τα δύο πρώτα γράμματα του στίχου εξίτηλα. || **4** Σώζεται η απόληξη της αριστερής κεραίας του Α. || **5** Διακρίνεται τμήμα της αριστερής κεραίας του Υ. || **6** Μετά τα δύο υπόστικτα γράμματα, που διαβάζονται με δυσκολία λόγω έντονης διάβρωσης του λίθου, δεν φαίνεται να ακολουθεί άλλη λέξη.

Το δημοσιευόμενο μνημείο είναι μάλλον βάση αγάλματος. Πάνω του θα είχε σ τηθεί εικονιστικός ανδριάντας του τιμωμένου από τους Αθηναίους ανδρός, ο οποίος είναι οπωσδήποτε ο αναφερομένος σε αιτιατική πτώση *ἐπίτροπος*. Το ενδιαφέρον στοιχείο της παραπάνω επιγραφής είναι επομένως η μαρτυρία του συγκεκριμένου τίτλου που αποτελεί απόδοση του λατινικού όρου *procurator*.¹⁵ Ο πρωτεύικός χαρακτήρας τόσο του λατινικού όρου όσο και της ελληνικής αντιστοιχίας του αποτελεί συχνά πρόσκομμα στη διερεύνηση του ακριβούς περιεχομένου τους, αλλά εδώ πρόκειται πιθανότατα για αυτοκρατορικό ἐπίτροπον. Αν και το όνομα του αξιωματούχου δεν σώζεται στον λίθο ο εν λόγω Ρωμαίος ρητώς φέρεται να διετέλεσε ἐπίτροπος τόσο του Αδριανού όσο και του διαδόχου του Αντωνίνου Ευσεβούς. Ο θάνατος του πρώτου, η διαδοχή του αλλά και η θεοποίησή του από τον Αντωνίνο (βλ. στ. 3-4: θεο[ῦ Ἀδρια]ῖνοῦ), με άλλα λόγια το έτος 138 μ.Χ., αποτελεί το αδιαμφισβήτητο *terminus post quem*.¹⁶ Επειδή ο τιμώμενος είχε προλάβει να διατελέσει ἐπίτροπος ἐπὶ Αδριανού είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι η δεύτερη θητεία του ανήκει σε σχετικά πρόωμη φάση της εξουσίας του Αντωνίνου, αν και φυσικά δεν μπορεί να αποκλειστεί κατηγορηματικώς υστερότερη χρονολόγηση.

Από γλωσσικής άποψης, ο τύπος λεγιών, αντί του λεγεών, είναι συνήθης στην Αττική.¹⁷ Το μερικώς σωζόμενο Ι ή Κ παραπέμπει σε αριθμητικό λεγεώνας μεγαλύτερο του 10 ή του 20 αντιστοίχως.¹⁸ Προβληματίζει κάπως το γεγονός ότι τα ονόματα λεγεώνων που θα μπορούσαν να συμπληρωθούν φαίνεται να απαιτούν μεγαλύτερο χώρο από ό,τι υποδεικνύει το υπολογιζόμενο μήκος των υπόλοιπων συμπληρούμενων στίχων. Ίσως το όνομα της στρατιωτικής μονάδας να ήταν συντομογραφημένο.¹⁹ Σε κάθε περίπτωση, ο συνδυασμός στρατιωτικού αξιώματος και επιτροπείας δεν είναι άγνωστος. Λόγου χάριν, σε τιμητική επιγραφή από την Κόρινθο της εποχής του Τραϊανού διαβάζουμε: [χι]λίαρχον [λεγεῶν]ος ἰβ | Κεραυνοφόρ[ου, ἐπί]τροπον | [Α]ὐτοκράτορος Νέρβ[α Τ]ραϊανοῦ | [Κα]ίσαρος Σεβαστοῦ Γερμα[νικοῦ] Δακικοῦ | [το]ῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ(ι) φ[ίσκο]υ καὶ | [ἐπαρ]χίας

15. Βλ. H. J. Maison, *Greek Terms for Roman Institutions*, American Studies in Papyrology 13, Toronto 1974, 142-143· V. I. Anastasiadis και G. A. Souris, *An Index to Roman Imperial Constitutions from Greek Inscriptions and Papyri: 27 BC to 284 AD*, Berlin & New York 2000, 140. Η προτεινόμενη από τον D. J. Geagan, *The Athenian Elite: Romanization, Resistance, and the Exercise of Power*, στο M. C. Hoff – S. I. Rotroff (eds.), *The Romanization of Athens. Proceedings of an International Conference held at Lincoln, Nebraska (April 1996)*, Oxford 1997, 27, αντιστοίχιση των τίτλων ἐπιμελητῆς τῆς πόλεως και *procurator*, αν και ενδιαφέρουσα, είναι έωλη και εν πάσει περιπτώσει στηρίζεται σε υλικό των μέσων του 1ου μ.Χ. αι. Δεν την έχω λάβει επομένως υπόψιν μου στην παρακάτω συζήτηση.

16. Η συμπλήρωση ἐπίτροπον θεο[ῦ κτλ.] μου φαίνεται ασφαλῆς παρόλο που απουσιάζουν ακριβῆ παράλληλα: ὅσον αφορά, λ.χ., στην επιγραφή *I.Ephesos 5112.4-5* (ἐ[πίτροπον θεοῦ] | Τραϊαν[οῦ κτλ.]), οι εκδότες δικαιολογημένα προειδοποιούν: 'Die Ergänzung der Zeile 4 ist sehr unsicher'.

17. L. Threatte, *The Grammar of Attic Inscriptions. I: Phonology*, Berlin & New York 1980, 141.

18. Το Ι ή Κ αναγνωρίζεται μετά βεβαιότητας ως δηλωτικό αριθμού λόγω της άνωθεν παύλας (αριθμητική υπεργράμμωση). Ο καθηγητής Η. Καπετανόπουλος μου υπέδειξε, *per epistulam*, την πιθανότητα το αριθμητικό να είναι Γ. Θεωρώ ωστόσο ότι στο σημείο αυτό το κατά τα άλλα εξίτηλο γράμμα σώζεται σε ικανό βαθμό ώστε να είναι σχεδόν βέβαιο ότι η οριζόντια κεραία του γάμμα, εάν ἐπρόκειτο για γάμμα, θα ήταν ορατή.

19. Βλ. λ.χ. *IG II² 13212.4*: στρατιώτη λεγιῶνος ένδεκάτης Κλα(υδίας)· A. D. Rizakis, *Achaïe II: la cité de Patras: épigraphie et histoire*, Αθήνα 1998, αρ. 364, στ. 6: ἡγεμόνα λεγιῶνος · β · Αὐγ(ούστας)· *SEG 6, 555.3-4*: ἡγεμόνα λεγεῶ|νος ἄ' Ἴτ(αλικῆς), ὑπ<α>τικό(ν).

Ἀχαΐας, καὶ δικα[ιο]δότην | Αἰγύπτου.²⁰ Τῆς αὐτῆς λογικῆς εἶναι καὶ ἡ σύγχρονη ἀνάθεση SEG 43, 953 ἀπὸ τὴν Σαλάγασσο τῆς Πισιδίας: Μ(ἄρκον) Ἰ(ούλιον) Σάνκτον Μαξιμίον, ἔπαρ(χον) σπείρης, χειλί(αρχον) λεγ(εῶνος) κβ' | ὕ Διοτεριανῆς, ἔπαρ(χον) ἄλης Γαιτουλῶν, ἐπίτρ(οπον) Σεβ(αστοῦ). Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις καταγράφεται τὸ *cursus* τῶν τιμωμένων. Βάσει αὐτῶν τῶν παραδειγμάτων καὶ ἄλλων παρομοίων καὶ λαμβάνοντας ὑπόψιν ὅτι ὁ χαρακτῆρς ἀκολούθησε τὴν ἀρχὴ τῆς συλλαβικῆς διαίρεσης εἶναι δυνατόν νὰ συμπληρώσουμε τοὺς στίχους 1-2 ὡς [χιλίαρ|χον λε]γιῶνος.

Ὁ ἄγνωστος ἐπίτροπος θὰ ἀνῆκε μᾶλλον στὴν τάξη τῶν *ἰππέων*, ἀν καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλειστεῖ κατηγορηματικὰ ἡ πιθανότητα νὰ ἦταν αυτοκρατορικός *ἀπελεύθερος*.²¹ Γιατὶ τιμᾶται ὁμῶς ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους στὴν νέα ἐπιγραφή;²² Ἡ εὐκόλη ἀπάντηση, καὶ πιθανῶς ἡ ὀρθή, εἶναι ὅτι θὰ εἶχε συνδράμει στὴν ἐκτέλεση κάποιου δημόσιου ἔργου, ἀπὸ τὰ δεκάδες μετὰ τὰ ὁποῖα κοσμήθηκε ἡ Ἀθῆνα, κυρίως κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Ἀδριανοῦ.²³

Ἀξίζει ἐδῶ νὰ ἀναψηλαφήσουμε τὶς λίγες περὶ ἐπιτρόπων πληροφορίες ποὺ ἀφοροῦν στὴν Ἀθῆνα. Στὸ πρόσφατο μετὰ θάνατον ἐκδοθέν ἔργο τοῦ γιὰ τὶς ἀναθηματικὲς ἐπιγραφές τῆς Ἀγορᾶς ὁ Geagan δημοσίευσε πολὺ ἀποσπασματικὰ σωζόμενο βᾶθρο γιὰ ἄγνωστο ἐπίτροπον τῆς ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας τῆς Ἀχαΐας,²⁴ ὁ ὁποῖος τόσο γιὰ χρονολογικούς ὅσο καὶ γιὰ οὐσιαστικούς λόγους δὲν σχετίζεται μετὰ τὸν αυτοκρατορικό ἐπίτροπον τῆς δημοσιευόμενης ἐπιγραφῆς. Ἴσως πλέον γνωστὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Λουκιλίου Πάνσα Πρισκιλλιανοῦ, τὸ τιμητικὸ βᾶθρο τοῦ ὁποῖου ἔχει πολλὰκις ἀπασχολήσει τὴν ἐρευνα.²⁵ Δυστυχῶς, πέραν τῆς βεβαιότητος ὅτι ὁ συγκεκριμένος ἀξιωματοῦχος εἶχε υπηρετήσει ὡς ἐπίτροπος σὲ διάφορες ἐπαρχίες, ἄγνωστη παραμένει ἡ θεσμικὴ τοῦ σχέσῃ μετὰ τὸν αυτοκράτορα, μᾶλλον τὸν Σεπτίμιο Σεβήρο. Τὸ ἐνεπίγραφο βᾶθρο τοῦ Πρισκιλλιανοῦ ἐνδιαφέρει πάντως καὶ γιὰ ἓνα ἐπιπλέον λόγο: τὰ γράμματά του εἶναι φαινομενικῶς τόσο ὅμοια μετὰ τὰ τῆς ΠΛ 2001 ποὺ διερωτᾶται κανεὶς ἀν πρόκειται γιὰ ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ μνημεῖο. Προσεκτικότερη ὠστόσο

20. *Corinth* VIII.3 136. Κορινθιακὲς εἶναι καὶ οἱ ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες γιὰ ἓνα ἀρκετὰ διάσημο αυτοκρατορικό ἐπίτροπον τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνα, τὸν Γναῖον Κορνήλιον Ποδλχρον (*Corinth* VIII.3 140.4-8: ἐπίτροπον | Αὐτοκράτορος Καίσαρος | [Τραϊανοῦ Ἀδρια]νοῦ Σεβαστοῦ, | [Πανελληνίου ἱερέα, ἐπι]μελη[τὴν εὐθηνίας]).

21. Γιὰ ἐπιτρόπους προερχόμενους ἀπὸ τὴν *ordo equester* βλ. H. G. Pflaum, *Les procurateurs équestres sous le haut-empire romain*, Paris 1950, καὶ *idem*, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le haut-empire romain*, 4 vols, Paris 1960-1961· γιὰ ἐπιτρόπους ἀπὸ τὶς τάξεις τῶν *liberti* βλ. P. R. C. Weaver, *Familia Caesaris. A Social Study of the Emperor's Freedmen and Slaves*, Cambridge 1972, ἰδίως 267-281, καὶ (*idem*), *Two Freedman Careers*, *Antichthon* 14 (1980) 143-156. Ὁ F. Millar, *Some Evidence on the Meaning of Tacitus Annals XII.60*, *Historia* 13 (1964) 180-187, παρέχει περιεκτικὴ συζήτηση τῶν διαφόρων κατηγοριῶν ἐπιτρόπων, τῶν καθηκόντων τοὺς καὶ τῆς καταγωγῆς τοὺς· πολὺ χρήσιμο εἶναι καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ P. A. Brunt, *Procuratorial Jurisdiction*, στο (*idem*), *Roman Imperial Themes*, Oxford 1990, 163-187.

22. Κατὰ τὸν καθηγητὴ Ἡ. Καπετανόπουλο ἡ ἐπιγραφή θὰ ἀρχίζε περίπου ὡς ἐξῆς: [ἡ ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλή | καὶ ἡ βουλή τῶν Φ' | καὶ ὁ δῆμος φιλίας ἔνεκεν | καὶ εὐεργεσίας τὸν δεῖνα] κτλ.

23. Βλ. S. Follet, *Athènes au IIe et au IIIe siècle. Études chronologiques et prosopographiques*, Paris 1976, 107-135.

24. D. J. Geagan, *Agora XVIII: Inscriptions: The Dedicatory Monuments*, Princeton 2011, 240-241, ἀρ. H441, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖ τὸ μνημεῖο εἴτε στὰ χρόνια τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου εἴτε σὲ αὐτὰ τοῦ Ελαγαβάλου.

25. Editio princeps ἀπὸ τὸν A. E. Raubitschek, *Greek Inscriptions*, *Hesperia* 11 (1943) 81-87, ἀρ.

25. Οἱ κατὰ καιροὺς συμπληρώσεις καὶ ἀποκαταστάσεις παρουσιάζονται κατὰ εὐσύννοπο τρόπο στὸ SEG 41, 156 ἀπὸ τὸν R. Stroud· βλ. πλέον καὶ τὴν ἐκδόση τοῦ D. J. Geagan, ὁ.π. (σημ. 24) 242-243, ἀρ. H442.

παλαιογραφική ανάλυση και πρωτίστως λόγοι ιστορικού περιεχομένου καθιστούν αυτόν τον συσχετισμό αδύνατο.²⁶

Ελάχιστα βοηθητική είναι και η περίπτωση του *ἐπιτροπεύοντος Αιλίου Όμούλλου*, τον οποίον άλλωστε ο Geagan θεωρούσε επιμελητή δημόσιων έργων και όχι αυτοκρατορικό απεσταλμένο.²⁷ Τέλος άγνωστο είναι και το πεδίο δράσης του αυτοκρατορικού ἐπιτρόπου της SEG 30, 89 (στ. 8). Ο Graindor θεωρούσε την επιγραφή αττικό ψήφισμα προς τιμήν του Αδριανού, αλλά οι περισσότεροι μελετητές αποδέχονται τη γνώμη του Robert ότι πρόκειται για ψήφισμα της πόλεως των Συννάδων που στήθηκε στο Πανελλήνιον της Αθήνας και επομένως η σχετική μαρτυρία δεν αφορά στη συζήτησή μας.²⁸ Ἐπίτροποι με δράση στην Αθήνα είναι γνωστοί από αυτοκρατορικές επιστολές των Μάρκου Αυρηλίου και Κομμόδου που μελετήθηκαν διεξοδικώς από τον Oliver προ πολλών ετών.²⁹ Σύμφωνα λοιπόν με τον αμερικανό ιστορικό, οι *ἐπίτροποι* (procuratores) λειτουργούσαν ως διαμεσολαβητές μεταξύ αυτοκράτορος και Ἱερᾶς Γερουσίας. Ο ίδιος μάλιστα θεωρούσε ότι σε θέματα, όπως η διοργάνωση θρησκευτικών εορτών, οι *ἐπίτροποι* είχαν διευρυμένες οικονομικές αρμοδιότητες. Εντέλει ο Oliver ερμήνευσε την σπουδή του αυτοκρατορικού *ἐπιτρόπου* για την Αθήνα ως απορρέουσα από την προνομιακή θέση της πόλης ως *civitas libera* στο μέσον της υπατικής επαρχίας της Αχαΐας. Αν τα παραπάνω ισχύουν, τότε είναι πιθανόν πως ο τιμώμενος *ἐπίτροπος* της νέας επιγραφής είναι ο ίδιος αυτός επίσημος που καθ' υπόδειξιν του κυρίου του προσέφερε χρήματα στην Αθήνα για την τέλεση εορτών. Άλλωστε, τα Πανελλήνια, τα Ἐλευσίνια και τα Παναθήναια ήταν εορτές που στηρίχθηκαν ενθέρμως από τον φιλαθήναιο αυτοκράτορα. Όλα αυτά πάντως έχουν περιορισμένη αξία ως απλές υποθέσεις εργασίας.³⁰

Η άλλη περίπτωση είναι η προαναφερθείσα της κατασκευής δημόσιου έργου. Από τα πάμπολλα με τα οποία κοσμήθηκε η Αθήνα περί το 2ο τέταρτο του 2ου μεταχριστιανικού αιώνα ενδιαφέρει εδώ το περίφημο αδριάνειο Υδραγωγείο και τούτο για τον εξής λόγο: όπως δηλώνεται ρητώς στην περίφημη λατινική αναθηματική επιγραφή του Υδραγωγείου, το έργο

26. Τα Θ του βάρου του Πρισκιλλιανού έχουν οριζόντια κεραία που εφάπτεται στον κύκλο του γράμματος. Αντιθέτως στο ένα σωζόμενο Θ της νέας επιγραφής η οριζόντια κεραία δεν εφάπτεται στον κύκλο. Φυσικά δεν είναι πιθανό ότι *ἐπίτροπος* που είχε υπηρετήσει επί των αυτοκρατόρων Αδριανού και Αντωνίνου θα δρούσε και επί Σεπτιμίου Σεβήρου. Σε τελική ανάλυση τα γράμματα της ΠΛ 2001 είναι τυπικά των μέσων του 2ου μ.Χ. αιώνα: βλ., λόγου χάριν, Clinton 2005, ό.π. (σημ. 3), αρ. 454 (πίν. 199), αρ. 455 (πίν. 200).

27. IG II² 5187: ἐπεσκευάσθη ἐκ τῶν δημοσίων | χρημάτων ἐπιτροπεύοντος | Αιλίου Όμούλλου. Πρβλ. Geagan, ό.π. (σημ. 5) 122· ομοίως ο Byrne, ό.π. (σημ. 9) 41 τον αποκαλεί 'epimeletes of construction of a building'.

28. Βλ. P. Graindor, Études épigraphiques sur Athènes a l'époque imperiale, REG 31 (1918) 227-237· idem, Athènes sous Hadrien, Cairo 1934, 113-114. Η άποψη του Robert έχει διατυπωθεί στα Bull. Épigr. 1951, 2, Bull. Épigr. 1966, 144, και έχει γίνει αποδεκτή από τον D. J. Geagan, Hadrian and the Athenian Donysiac Technitai, TAPhA 103 (1972) 154-155.

29. J. H. Oliver, The Sacred Gerusia, Hesperia Suppl. 6 (1941) 108-113, αρ. 24· βλ. και τις πρόσφατες παρατηρήσεις του Ν. Γιαννακόπουλου, Ο θεσμός της Γερουσίας των ελληνικών πόλεων κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους, Θεσσαλονίκη 2008, 100-101.

30. Oliver, ό.π. (σημ. 29) 4, 44-46· πρβλ. Geagan, ό.π. (σημ. 5) 138-139. Δεν είναι απολύτως σαφές εάν επιτρέπεται να αναγάγουμε τα παραπάνω συμπεράσματα στην περίοδο του Αδριανού και του Αντωνίνου, προ δηλαδή της ίδρυσης Ἱερᾶς Γερουσίας στην Αθήνα. Δυστυχώς, η υπόθεση του Oliver ότι ο Αδριανός διά του *ἐπιτρόπου* του διοχέτευσε έσοδα από τα αυτοκρατορικά κτήματα σε θρησκευτικά δρώμενα στηριζόταν εν πολλοίς στην ερμηνεία της SEG 30, 89 ως ψηφίσματος υπέρ Αδριανού, ερμηνεία που όπως προαναφέρθηκε δεν γίνεται αποδεκτή σήμερα.

ξεκίνησε μεν από τον Αδριανό, αλλά ολοκληρώθηκε από τον διάδοχό του Αντωνίνο.³¹ Πρόκειται δηλαδή για την μοναδική μαρτυρημένη περίπτωση σύζευξης των δύο αυτοκρατόρων όσον αφορά στη Αθήνα.³² Άλλωστε, η χρήση της λατινικής αντί της ελληνικής γλώσσας στην *CIL* 549, που από παλιά έχει προβληματίσει τους ερευνητές, ίσως να οφείλεται στην ισχυρή ανάμειξη με ηΑθηναίων, ήτοι Ρωμαίων, αξιωματούχων στην κατασκευή του Υδραγωγείου.³³ Η σύνδεση επομένως του έπιτροπού της νέας επιγραφής με το συγκεκριμένο έργο θα πρέπει να θεωρηθεί θελκτική, αν και οπωσδήποτε όχι βεβαία.³⁴ Εάν ισχύει πάντως η παραπάνω υπόθεση, και δεδομένης της θέσης εύρεσης της ΠΛ 2001, το βάθρο θα μπορούσε να είχε στηθεί κοντά στο Νυμφαίο της Αγοράς, εάν φυσικά το τελευταίο ανήκει στην περίοδο του Υδραγωγείου,³⁵ ή κοντά σε κάποιο παρόμοιο έργο, όπως στην προσφάτως ανακαλυφθείσα διακοσμητική δεξαμενή πλησίον της Βιβλιοθήκης του Αδριανού.³⁶ Τέλος, ελλείψει στοιχείων, οιοσδήποτε προσωπογραφικός συσχετισμός είναι καταδικασμένος σε αποτυχία.³⁷ Μόνο τυχόν μελλοντική ανακάλυψη άλλων τμημάτων του βάθρου θα μπορέσει να προσκομίσει πιο στέρεα ιστορικά στοιχεία.

31. *CIL* III 549. Για το υδραγωγείο βλ. την (δυστυχώς αδημοσίευτη) διατριβή της Shawna Leigh, *The Aqueduct of Hadrian and the Water Supply of Roman Athens*, PhD dissertation, University of Pennsylvania. 1998· Mary T. Boatwright, *Hadrian and the Cities of the Roman Empire*, Princeton 2000, 167-168· και κυρίως την πρόσφατη μελέτη του A. Borlenghi, La “Dexameni” dell’acquedotto romano di Atene: elementi e riflessioni per una nuova indagine, *ASAAtene* 84 (2006) [2008] 63-100, όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία.

32. Ως γνωστόν ο Αντωνίνος, εν αντιθέσει προς τον προκάτοχό του, ελάχιστα ασχολήθηκε με την Αθήνα· πρβλ. J. H. Oliver, Roman Emperors and Athens, *Historia* 30 (1981) 419: “Reference to Antoninus Pius would not have kept us long...”. Σώζεται πάντως τμήμα επιστολής του Αντωνίνου προς τους Αθηναίους, αγνώστου δυστυχώς περιεχομένου: J. H. Oliver, *Greek Constitutions of Early Roman Emperors from Inscriptions and Papyri*, Memoirs of the American Philosophical Society no. 178, Philadelphia 1989, 292-293, αρ. 134.

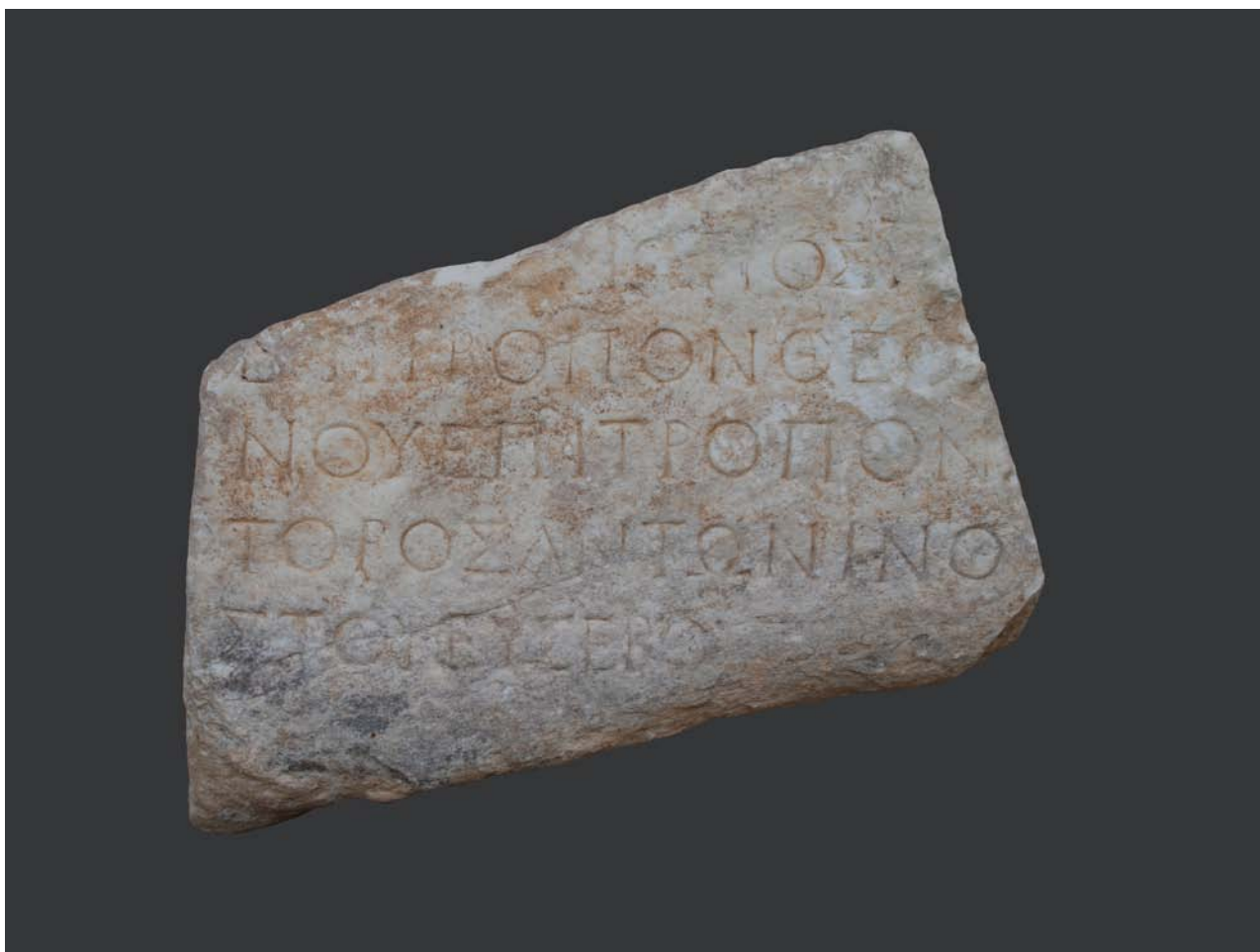
33. Leigh, ό.π. (σημ. 31) 117-118.

34. Σημειώνω και την σχετικά πρόσφατη επιγραφή *SEG* 54, 601 από την Απολλωνία της Μακεδονίας, όπου τιμάται έπιτροπος Σεβαστοῦ (μάλλον του Αδριανού) ως επιμεληθείς τῆς εισαγωγῆς τοῦ ὕδατος (στ. 12)· πρόκειται για τη δεύτερη σχετική μαρτυρία, όπως σημειώνει με νόημα ο Χατζόπουλος στο *Bull. Épigra.* 2006, 254, πιθανότατα υπονοώντας οργανική σχέση μεταξύ αξιώματος και καθηκόντων υδροδότησης. Δεν παραγνωρίζω φυσικά ότι οι συνθήκες ανάμεσα στην ρωμαϊκή επαρχία της Μακεδονίας και στην *civitas libera* των Αθηνών ήταν αρκετά διαφορετικές.

35. Για τα σχετικά προβλήματα βλ. Leigh, ό.π. (σημ. 31) 191-219.

36. Η συγκεκριμένη κατασκευή έχει η μικυκλικές απολήξεις και σχεδόν εφάπτεται του βορείου πετρώματος της πρόσοψης της Βιβλιοθήκης, φαίνεται δε να ανήκει στην εποχή του Αδριανού ή μάλλον του Αντωνίνου, βλ. Άλκηστη Σπετσιέρη - Χωρέμη και Ι. Τιγγινάγκα, Η Βιβλιοθήκη του Αδριανού στην Αθήνα. Τα ανασκαφικά δεδομένα, στο Σ. Βλίζος (επ.), *Η Αθήνα κατά τη ρωμαϊκή εποχή. Πρόσφατες ανακαλύψεις, νέες έρευνες*, Μουσείο Μπενάκη, 4ο παράρτημα, Αθήνα 2008, 123, εικ. 7.

37. Επισημαίνω ωστόσο παλαιά μελέτη του J. H. Oliver, *Philosophers and Procurators, Relatives of the Aemilius Juncus of Vita Commodi* 4,11, *Hesperia* 36 (1967) 42-56, αφορώσα στην οικογένεια των *Ιούγκων*, οι οποίοι έδρασαν καθόλη σχεδόν τη διάρκεια του 2ου αιώνα και, προερχόμενοι από την τάξη των υπέων, διετέλεσαν υπατικοί, έπιτροποι κτλ., έχοντας ιδιαίτερος ενεργό ανάμειξη στην αθηναϊκή πολιτική ζωή.

Εικ. 2: ΠΛ 2001 (φωτογραφία της Ε. Μπαρδάνη, Α΄ Ε.Π.Κ.Α.)